

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Іванова Олена Василівна

Особливості формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства

УДК 321.01:316.334 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.13>

Іванова Олена Василівна
асистент кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук
та фізичного виховання
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
вул. Героїв Майдану, 8,
Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-0682-5607

Актуальність окресленої проблематики обумовлена потребою розуміти складний процес трансформації українського суспільства після отримання незалежності та постійними викликами, що виникають на цьому шляху. Метою дослідження є проаналізувати і пояснити особливості формування демократичних засад та громадянського суспільства в Україні. Для досягнення цієї мети були використані методи: історичний (систематизовані фундаментальні підходи до взаємодії у межах вітчизняної та зарубіжної науки), логічний (розкрито сутність та основні поняття процесу формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства), описовий (досліджено сутність та основні принципи взаємодії держави та громадянського суспільства), аналіз (описано теоретико-методологічні засади формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства та їх вплив на розбудову ефективної держави), синтез (структурно-функціональний аналіз формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства у сфері державного управління), узагальнення (характеризується функціональний вплив громадського суспільства на процесі формування та утвердження засад демократії). Результати дослідження демонструють, що Україна стикається з численними викликами під час формування та утвердження демократичних засад. Недостатня прозорість управління, корупція та інші проблеми створюють перешкоди на шляху до стабільної демократії. Крім того, геополітичне середовище впливає на процес формування демократичних цінностей в Україні. Висновки цього дослідження підкреслюють необхідність подальшої роботи над утвердженням громадянського суспільства в Україні. Реформи в сфері юстиції, боротьба з корупцією та зміцнення громадської участі є ключовими аспектами цього процесу. Крім того, важливо впроваджувати європейські стандарти та співпрацювати та співпрацювати з міжнародними організаціями для підтримки демократичних перетворень в Україні. Результати дослідження має значний потенціал для подальшого розвитку політичної науки та сприяє розумінню складних політичних процесів, що відбуваються в Україні. Отримані результати можуть бути корисними для політичних діячів, науковців та інших зацікавлених сторін, що прагнуть зміцнити демократію та громадянське суспільство в Україні.

Ключові слова: українське суспільство, політична трансформація, реформа, громадські інституції, громадянське суспільство, громадянська участь.

Вступ. Засади демократії та громадянського суспільства є важливими темами, особливо в контексті сучасної України. По-перше, Україна являє собою молоду демократію, яка зазнає значних трансформацій після отримання незалежності у 1991 році. Встановлення та утвердження демократичних засад є необхідною передумовою для побудови сильної, стабільної та розвинутої країни. В Україні існує ряд викликів і проблем, пов'язаних з формуванням демократичного суспільства. Це включає корупцію, низьку прозорість управління, невідповідність демократичних стандартів під час виборів, недостатню участь громадян у прийнятті рішень та інші. Вивчення та розуміння особливостей формування та утвердження демократії та громадянського суспільства допомагає знаходити шляхи подолання цих викликів та забезпечення стабільного розвитку країни. Геополітичне середовище, в якому знаходиться Україна, вносить свої особливості в процес формування демократії. Зміни в регіональних та глобальних політичних контекстах впливають на стан демо-

кратії в країні та потребують постійного вивчення та аналізу.

Мета та завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства. Для досягнення встановленої мети необхідно вирішити такі завдання: окреслити особливості становлення демократії та громадянського суспільства в Україні; виявити негативні аспекти становлення демократії та громадянського суспільства в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є використання таких загальнонаукових і спеціально-наукових методів: історичного (систематизовані фундаментальні підходи до взаємодії у межах вітчизняної та зарубіжної науки), логічного (розкрито сутність та основні поняття процесу формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства), описового (досліджено сутність та основні принципи взаємодії держави та громадського суспільства), аналіз (описано теоретико-методоло-

гічні засади формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства та їх вплив на розбудову ефективної держави), синтез (структурно-функціональний аналіз формування та утвердження в Україні засад демократії та громадянського суспільства у сфері державного управління), узагальнення (характеризується функціональний вплив громадського суспільства на процес формування та утвердження засад демократії).

Результати. Протягом останніх років відбулися значні позитивні трансформації громадського суспільства в Україні. На розвиток громадянського суспільства вплинули як національні тенденції, так і місцеві зміни. Серед перших – зміцнення громадських організацій через розвиток неформальної освіти, запровадження нових механізмів участі, організація національних форумів та тренінгів для обміну досвідом між населеними пунктами, регіонами, впровадження міжнародних програм підтримки та зміцнення ролі громадянського суспільства, посилити співпрацю між державними органами та організаціями громадянського суспільства, створити фізичний простір для взаємодії організацій громадянського суспільства з активними громадськими та державними платформами, активізувати ініціативи та інституційний розвиток існуючих організацій, професіоналізувати організації громадянського суспільства та підвищити компетентність їх членів.

Незважаючи на позитивні зрушення у розвитку громадянського суспільства, існують бар'єри та проблеми, які перешкоджають сталому розвитку громадянського суспільства. Основними бар'єрами є: брак ресурсів (фінансових та людських); відсутність підтримки інституційного розвитку; відсутність політики диверсифікації для організацій громадянського суспільства та залежність від донорського фінансування; відсутність реального впливу громадянського суспільства на державну та регіональну політику та галузеві стратегії; девальвація або недооцінка роботи організацій громадянського суспільства та їхнього внеску в державний та регіональний розвиток; збереження недостатнього інституційного потенціалу багатьох організацій (відсутність фінансової прозорості, стратегічного та оперативного планування); відсутність системної діяльності організацій громадянського суспільства, збереження дискурсивного поділу організацій громадянського суспільства на «провладні» та інші; знецінення місцевої експертизи громадських організацій; відсутність організацій, які займаються аналітичною та моніторинговою діяльністю; необхідність підвищення рівня експертності та професіоналізму серед молодих організацій громадянського суспільства, вигорання громадських активістів. Розвитку громадянського суспільства гальмують також загальні

умови життя, зокрема відсутність активного та різноманітного культурного життя стимулює міграцію активної, творчої та освіченої молоді.

Позитивні зрушення сталися в інституціональній спроможності організацій, диверсифікації джерел фінансування, фінансовому менеджменті, громадському представництві, наданні послуг і ставленні з боку громадськості. Завдяки своїй ролі в Революції Гідності громадянське суспільство стало ідентифікуватись суспільством, державою і політиками як повноцінний гравець, який впливає на розвиток країни [2].

Включеність громадян у політичний процес виражається у різних формах політичної участі. Однією з форм є протестна поведінка. Політичні кризи в Україні, нездатність владних еліт забезпечити позитивні ефекти зворотного зв'язку призвели до алієнації – відчуження українського суспільства від політики, але в той же час – формуванню в окремій його частині усвідомлення неправильності дій керівництва країною і необхідності щось змінювати. В результаті в політичній системі України сформувалася соціально і тематично різноманітна протестна практика участі громадянського суспільства у публічному просторі України, яка стала одним з основних і регулярних способів впливу суспільства на владу [6]. Такий вид самоорганізації політичних акторів – відповідна реакція на відсутність результатів зворотного зв'язку з владою і ситуативний пошук рішень з питань, які стоять перед незадоволеними групами.

В результаті системної перманентної протестної культури сформувалась в Україні революційна публічність, яка з одного боку викрила проблеми взаємодії між суспільством і владою, з іншого розкрила можливість для формування нових форм впливу на політику з боку громадянського суспільства.

Ще одним яскравим прикладом інституціоналізованого актора, який формує публічний капітал «знизу – вгору», можна назвати аналітичні спільноти, які виконують експертну, аудиторську та дорадчу функції в українській державі. За даними глобального індексу Global Go To Think Tank INDEX Report в Україні 2014–2020 рр. офіційно діяло більше 40 аналітичних центрів, які мають свою інтелектуальну репутацію і вносять фрагментарно внесок у політичні рішення держави [1].

Однією з основних проблем для даної категорії акторів в Україні є проблема підвищення їх суб'єктності і затребуваності в публічному просторі.

Особливо активно розвивається в публічному полі України ІТ-краудсорсинг, одна з головних задач якого, впровадження цифрових технологій в управління державою, що дозволяє громадянам бути включеними в процес прийняття рішень

є однією з основних умов електронної демократії. IT-краудсорсинг представлений в Україні численними стартапами, що пропонують інноваційні продукти для розширення публічного простору в мережі. Стартапери працюють над додатками і сервісами на основі відкритих даних, покликаних підвищити конкурентоспроможність України та сприяти розвитку громадянського суспільства [3].

Один із найшвидше зростаючих напрямків краудсорсингу в Україні – це проєктний. Прикладом можуть бути проєкти Є-Дата, «007» і Єрозслідування, створені за сприяння держави та громадянського сектора для впровадження в політичне поле системи публічних даних про державні фінанси. Розвиток цих проєктів, як різновиди політичного краудсорсинга дозволяє інституціонувати антикорупційні механізми і за допомогою онлайн-технологій контролювати владу.

Таким чином, формування нової моделі державної політики в Україні за траєкторією «знизу вгору» (інститути громадянського суспільства) відповідає світовим тенденціям зміни інститутів та практик взаємодії акторів політичних процесів, але має особливості та труднощі. Унікальність української версії полягає в тому, що громадянське суспільство швидше та ефективніше інституціонується як публічний актор, ніж держава, яка «не встигає» інституційно адаптуватися до змін і через традиції попередньої моделі управління гальмує участь державного сектору в політичне життя.

Однією з основних проблем є недостатня підготовленість нормативно-правової бази щодо статусу, прав та обов'язків державних інституцій громадянського сектору, що впливає на характер відносин з державними органами. Політико-правова база для участі громадянського сектору в громадському процесі потребує вдосконалення та адаптації до сучасних політичних тенденцій та внутрішньополітичних реалій.

Для більш детального аналізу принципів розвитку громадянського суспільства розглянемо організації, асоціації та рухи, які створюються для вирішення соціальних проблем. Такі рухи є результатом неформальної колективної ініціативи та неформальних зв'язків. Згодом, набувши необхідного досвіду та визначивши свою організаційну структуру, вони стають формальними, створюючи умови для подальшого розвитку громадянського суспільства. Крім того, наголошуємо, що для того, щоб співвідношення особистого і громадського в громадянському суспільстві було оптимально збалансованим [8, с. 32].

Зараз активно розвивається волонтерський рух, громадські ініціативи навколо всебічної підтримки реформ, боротьби з корупцією, допомоги армії та вимушеним переселенцям.

Сучасні заклики до розвитку та безпеки України викликають симетричні громадські ініціативи,

покликані змінити ситуацію на принципах відкритого спілкування, діалогу та відповідального лідерства. При цьому важливою складовою розвитку громадянського суспільства є необхідність розвитку співпраці, партнерства між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами громадянського суспільства, які б слугували для вирішення соціально важливих проблем, розробки та реалізації комплексу реформ, ефективні наглядові органи. Ще більш актуальним є зв'язок ОГС з різними верствами громадян [4, с. 42].

Подальші перспективи розвитку відносин між владою та організованим суспільством мають визначати сприяння новому урядовому колективу наблизити діяльність влади до народу шляхом децентралізації, посилення місцевого самоврядування та самоорганізації, можливостей впливу на формування виборчих списків політичних сил, обов'язкові консультації з громадськістю всіх зацікавлених сторін у розробці державної політики, стандартизації адміністративних процедур в органах державної влади, що змусило б її підтримувати зворотний зв'язок з громадянами [7].

Також у формуванні порядку денного діалогу між владою та громадянським суспільством важливо перенести акцент з формального спілкування між владою та організованим суспільством (що в основному практикується дотепер) на їх повне партнерство, загалом – важливо позбутися формальних і символічне ставлення до планування та організації громадянського суспільства, державних органів та установ різного функціонального призначення, що забезпечують їх діяльність. Тільки так можна подолати розрив між правлячим класом і більшістю суспільства та посилити соціальну легітимність державної політики. Завдання-максимум – повне використання величезного потенціалу державного сектору, що дозволило б компенсувати об'єктивну недостатність держави в окремих сферах суспільного життя.

Одним із основних критеріїв перспективності цього процесу в сучасній Україні є набуття державною політикою сприяння громадянському суспільству більш системної та послідовної, що також характеризує діяльність українських законодавців, спрямовану на створення необхідних умов для вільної самореалізації громадян та самоврядні громадські об'єднання, партнерські відносини між ними та владою, а саме: підвищення політичної культури населення; поширення знань про громадянське суспільство та організації, які його представляють; популяризація структур громадянського суспільства серед молоді, висвітлення позитивних сторін їх діяльності; створення нових можливостей для участі громадян в управлінні державними та громадськими справами; активізація процесу приватизації всіх сфер суспільного

життя, формування інститутів громадянського суспільства (благодійних фондів, споживчих товариств, клубів за інтересами, товариств, асоціацій тощо); розвиток різноманітних форм громадського самоврядування та самодіяльності; підвищення рівня фінансової життєздатності організацій третього сектору; розробка ефективних механізмів співпраці між організаціями громадянського суспільства та державними органами.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що Україна пройшла складний шлях у формуванні та утвердженні засад демократії та громадянського суспільства після отримання незалежності у 1991 році. Політичні та соціально-економічні трансформації в країні відображають складну природу цього процесу. Корупція, недостатня прозорість управління та інші проблеми викликають виклики для формування стійких засад демократії та громадянського суспільства в Україні. Подолання цих проблем вимагає системних зусиль, включаючи реформи в сфері юстиції, антикорупційні заходи та зміцнення громадської участі. Геополітичне середовище також впливає на формування демократичних засад в Україні. Втілення європейських цінностей, співпраця з міжнародними організаціями та дотримання міжнародних стандартів демократії є важливими аспектами цього процесу.

Подальші дослідження в цій сфері є важливими для розуміння та вирішення проблем, пов'язаних з формуванням демократії та громадянського суспільства в Україні. Аналіз ролі політичних інститутів, розвитку громадського сектору та ефективності реформ може сприяти досягненню прогресу в цих напрямках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*, 1991, № 25, ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 04.06.2023).
2. Індекс сталості розвитку громадянського суспільства в Україні. *Творчий центр ТЦК*. URL: <http://ccc-tck.org.ua/> (дата звернення: 04.06.2023).
3. Інкубатор 1991. URL: <http://1991.vc/about/> (дата звернення: 04.06.2023).
4. Літовченко Б. В. Гуманізація менеджменту у глобальному середовищі. Дніпро: ЛІРА, 2017. 268 с.

5. Цимбалюк В. І., Гришко В. І., Міщук І. В. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні. Одеса: КУПРІСНКО СВ, 2019. 158 с.

6. Чальцева О. М. Роль політичних протестів в публічному діалозі (український і російський досвід). *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75 (8). С. 480–482.

7. Чернокалова К. О. Роль механізмів державного управління у становленні та функціонуванні громадянського суспільства. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/152.pdf (дата звернення: 04.06.2023).

8. Яблонський В. М., Андриученко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2018. 128 с.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» [Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organisations»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
2. Indeks stalosti rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Civil Society Sustainability Index in Ukraine]. *Tvorchyi tsentr TTsK*. URL: <http://ccc-tck.org.ua/>
3. Inkubator 1991 [Incubator 1991]. URL: <http://1991.vc/about/>
4. Litovchenko B. V. (2017) Humanizatsiia menedzhmentu u hlobalnomu seredovishchi [Humanisation of management in the global environment.]. Dnipro: LIRA. 268 p.
5. Tsybaliuk V. I., Hryshko V. I., Mishchuk I. V. (2019) Formuvannia ta stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Formation and development of civil society in Ukraine]. Odessa: KUPRIENKO SV. 158 p.
6. Chaltseva O. M. (2013) Rol politychnykh protestiv v publicnomu dialozi (ukrainskyi i rosiyskyi dosvid) [The role of political protests in public dialogue (Ukrainian and Russian experience)]. *Hileia: naukovyi visnyk*. vol. 75 (8). pp. 480–482.
7. Chernokalova K. O. Rol mekhanizmv derzhavnogo upravlinnia u stanovlenni ta funktsionuvanni hromadianskoho suspilstva [The role of public administration mechanisms in the formation and functioning of civil society]. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/152.Pdf.
8. Iablonskyi V. M., Andriuchenko T. V., Bekeshkina I. E. ta in. (2018) Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni praktyky ta vyklyky rozvytku: analit. Dopovid [Civil Society of Ukraine: Modern Practices and Development Challenges: Analytical Report]. Kyiv: NISD. 128 p.

Formation and establishment of democratic principles and civil society in Ukraine

Ivanova Olena Vasylivna

Assistant at the Department
of Philosophy, Social and Humanitarian
Sciences and Physical Education
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law
Heroiv Maidan str., 8, Khmelnytskyi,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-0682-5607

The relevance of the outlined problem is determined by the need to understand the complex process of transformation of Ukrainian society after gaining independence and the ongoing challenges that arise along this path. The aim of the research is to analyze and explain the peculiarities of formation of democratic principles and civil society in Ukraine. To achieve this goal, the following methods were used: historical (systematized fundamental approaches to interaction within national and foreign science), logical (revealing the essence and basic concepts of the process of formation and establishment of democratic principles and civil society in Ukraine), descriptive (examining the essence and main principles of interaction between the state and civil society), analysis (describing the theoretical and methodological foundations of formation and establishment of democratic principles and civil society in Ukraine and their impact on building an effective state), synthesis (structural-functional analysis of the formation and establishment of democratic principles and civil society in Ukraine in the field of governance), generalization (characterizing the functional influence of civil society on the process of formation and establishment of democracy). The research results demonstrate that Ukraine faces numerous challenges in the process of formation and establishment of democratic principles. Insufficient governance transparency, corruption, and other problems create obstacles on the path to stable democracy. Additionally, the geopolitical environment affects the process of formation of democratic values in Ukraine. The conclusions of this study emphasize the need for further work on the establishment of civil society in Ukraine. Reforms in the justice system, the fight against corruption, and strengthening of civic participation are key aspects of this process. Moreover, it is important to implement European standards and cooperate with international organizations to support democratic transformations in Ukraine. The research results have significant potential for further development of political science and contribute to understanding the complex political processes taking place in Ukraine. The obtained findings can be valuable for policymakers, researchers, and other stakeholders who strive to strengthen democracy and civil society in Ukraine.

Key words: *Ukrainian society, political transformation, reform, civil institutions, civil society, civic participation.*